

V

---

ŽIVOT TEORIJE



Đurđa Trajković

## *NO WOMAN, NO CRY: OPOMENA JEDNE BAJKE*<sup>1</sup>

Feminizam je postao ružna reč, možda čak i uvreda u postsocijalističkim i postjugoslovenskim zemljama. Uvek na margini, marginalizovan, položaj feminizma u jugoslovenskom socijalizmu je bio daleko prepoznatljiviji nego danas, važniji, produktivniji i mesto proizvodnje alternativnog znanja. Feministkinje „drugog talasa“ bile su uglavnom ponosne na to što su feministkinje, obećavajući nezaustavljivu revoluciju. Slično se ne može reći za feministkinje „trećeg talasa“, od '90-ih pa sve do danas. Da li je u pitanju malodušnost, cinizam ili pak samosvesnost? Možda su feministkinje trećeg talasa postale obazrivije, osetljivije na razliku i svesnije svog ambivalentnog odnosa prema feminizmu sve u nastojanju da izbegnu optužbu za fundamentalizam? Možda je ironija što pokret toliko dugo i traje?

### Šta nam se desilo?

Dovodim u odnos dve vrste istorizacije, jednu sa naših prostora zasnovanu na vremenu „post“, ili na *životu posle smrti*, a drugu vrstu zasnovanu na dinamičnom odnosu izraženu metaforama talasa i preuzetu iz diskursa zapadnog feminizma. Uprkos razlikama, svesnoj da je teško smestiti Balkan bilo na Zapad bilo na Istok, ipak mi se čini da ova dva istorijska toka imaju dosta sličnosti, sličnosti koje nam pomažu da shvatimo savremenu konjunkturu u našem regionu. Ako vreme „post“-a upućuje na limite prethodnog perioda ili koncepta, kazuje da je nešto završeno, umrlo ili da se privelo kraju, a i dalje živi kao duh ili zombi, vreme talasa upućuje na drugačiju vrstu temporalnosti. Feminizam se tu pojavljuje kao sila i nestaje, povlači se shodno probojima u misli i pokretu. Međutim, postoji jedna dimenzija

---

1 Ovom prilikom bih htela da se zahvalim Adriani Zaharijević, Predragu Krstiću i Predragu Joksimoviću na pažljivom i velikodušnom čitanju kao i na sugestijama.

temporalnosti koja izostaje iz oba diskursa: vremenitost kao međuvremene. Ta treća vremenitost je mesto oznake za žaljenje, kao mesto prihvatanja, razilaženja, mesto razrešenja, mesto promene u refleksiji, misli i praksi. Kada kažemo da se nešto desilo „u međuvremenu“ sa feminizmom, onda govorimo ne samo da je feminizam neuhvatljiv ili da je granica zamagljenja, već pokušavamo da shvatimo šta je umrlo i šta smo izgubile. Feminizam je danas u krizi u regionu i preti mu rastakanje. Šta se desilo u međuvremenu? Krenimo od shvatanja konjunktura.

Vendi Braun (Wendy Brown) u svom eseju iz 2003. godine, „Women’s Studies Unbound: Revolution, Mourning, Politics“, nudi nekoliko osvešćujućih analiza koje bi mogle ukazati na uzroke sadašnje konjunktura. Braun postavlja dijagnozu s obzirom na revoluciju i žaljenje, prošlost i sadašnjosti, modernu i postmodernu. Iako ne tvrdi da je revolucija umrla (dešavaju se i danas), ona tvrdi da je umrla želja, uverenje i vera u revoluciju, u radikalni raskid i radikalnu promenu koje su obećavale feministkinje drugog talasa; preciznije, da smo shvatile takvu nemogućnost i izgubile revolucionarni horizont. Za smrt revolucije odgovorni su raznorazni činioci, a smrt vere u nju pronalazi se u najmanje tri razloga: anahronost, opasnost i odustvo diskursa o emancipaciji. Anahronost, jer su političke, ekonomske i društvene moći danas u toj meri disperzivne da vladavina u društvu ne može da se sažme niti uhvati – a možda čak ni ne postoji. Opasnost, jer su tehnologije koje su na raspolaganju kontra-revolucionarnim silama i državama smrtonosne i nemoguće ih je savladati – te sile se odnose ne samo na oružja za masovno uništenje, već i na tehnologije infiltracije, tajnih službi i propitivanja koje nikada nisu u dosluhu sa revolucionarnim nabojeima. Dodatna opasnost vreba jer borba za Dobar Život, ispostavilo se, danas koincidira sa fundamentalizmom. Na koncu, postmodernizam i poststrukturalizam su dodatno osvetlile slepe tačke modernističkog diskursa, tvrđog i vulgarnog marksizma. Naime, teorijski uvidi poststrukturalizma doveli su do saznanja da ne postoji spoljašnost sa koje može da se dovede u pitanje moć, ili grandiozni odbitak moći, već uvek i oduvek smo upleteni u moći koju dovodimo u pitanje. Razum, znanje, istina i sloboda – koncepti tako dragi i neupitni prosvetiteljskoj misli – relokalizovani su u samu unutrašnjost ovih zamišljenih emancipatorskih sila. Braun tvrdi da je, i pre poststrukturalizma, dvadeseti vek uništio obećanje Prosvetiteljstva: dva svetska rata, Šoa, Nakbah, Srebrenica, kolonizacija Trećeg Sveta Prvim, socijalističke revolucije koje su postale fundamentalističke, instrumentalizacija misli, Hladni Rat, post-1989. neoliberalni konsensus, uništili su poverenje, veru u mogućnost radikalne promene.

Braun se onda pita, u takvom globalnom kontekstu, kako je moguće pustiti san o revoluciji da sanja nešto drugo i šta činiti sa rodom i polom?

U odgovoru na drugi deo pitanja ona konstatuje da je feminizam napustio diskurs o emancipaciji u ime skromnosti, subverzije i preoznačavanja određenih normi, strategije koje nisu istovetne sa transformacijom; da je napustio utopiju rodnih i ženskih studija abolicije roda i pola kao režima opresije; da su poststrukturalistička deca rasla u ubeđenju da rod može da se savije, preoznači – ali ne i da se emancipuje. Braun poziva na promišljanje drugačijeg utopijskog horizonta: da se povrati utopijski imaginarijum koji bi – u odsustvu revolucionarnih mehanizama za njegovu realizaciju – ipak imao političku upotrebu. Takva radikalna politika bi se udaljila od levičarkog ekstremizma, kao i od odbijanja liberalne politike da se suoči sa dubokim društvenim i ekonomskim problemima.

U ovoj dijagnozi Braun postoje mnoga sporna mesta. Možemo se usprotiviti njenoj mračnoj slici feminizma, koja razočarava nekada očarane. Možemo se sporiti i oko generacijskog pristupa, upitati za koju generaciju je ovo tačna dijagnoza. Možemo i odbiti da prihvatimo tu priču, kako savetuje Kler Hemngs (Clare Hemmings), ali smatram da je istorično suočavanje sa realnošću koje nudi Braun biserno jasno i potencijalno lekovito, da se, štaviše, može uzeti kao tačna hipoteza i operativni ram koji je važan (i uputan) i za nas ovde i sada. Iz te perspektive, ispostavlja se da Braun osvetljava upravo onu *atmosferu* u kojoj se nalazi feminizam danas na ovim prostorima i obezbeđuje okvir unutar koga možemo i sami da detektujemo anahronost, da shvatimo otkuda ponavljanje nekih, činilo se, razjašnjenih stvari i nekih argumenata za koje smo se zalagale i verovala da smo pobedile. U suprotnom, povučenom u politike lokacije, politike lokalnog patriotizma i narcisizam malih razlika, balkanskom feminizmu pretila opasnost da postane i sam anahron, provincijalan i (ne)mogućan ne samo da razreši neka pitanja, nego ni da prihvati bitne teorijske uvide. Logičan ishod takvog kretanja je melanholija i poricanje. Ilustrovaću to jednim alarmantnim primerom.

## Šta nam se dešava?

Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, od 15-og i 16-og novembra 2019. godine, održana je konferencija koja je obećavala da će nam pojasniti odnos između feminizma i levice, i to upravo u trenutku kada su i feminizam i leвица nevidljivi na političkoj sceni, kada se diskusije o njima odvijaju tek u marginalnim institucijama i kada životni kontekst određuje autoritarni i neoliberalni režim koji ulaze u sve pore društva. Pretenzija konferencije, međutim, nije bila samo da opiše i objasni aktuelno stanje feminizma i levice, nego i da artikuliše sve moguće i nemoguće njihove manje ili više nesrećne brakove. Uzmemo li za ozbiljno tu heteronormativnu metaforu (!!!) braka, već smo u polju nasilja. Brak, bio srećan ili ne,

predstavlja instituciju, ugovor i odnos u kojem ne mogu svi da učestvuju, gde se reprodukuju reduktivne i rigidne pozicije.

Bilo je logično da se preispita odnos feminizma i levice, jer on svakako nije samorazumljiv, vidljiv niti očigledan, posebno ne danas. Feminizam jeste u načelu okrenut ka levisi, jer je centralna borba danas borba za političku jednakost. Ukoliko se ne ugradi politička jednakost u demokratiju, preostaje samo puki i neproduktivni populizam koji sužava političko polje i heterogene mogućnosti na binarnost: elita/narod, prijatelj/neprijatelj, muškarac/žena. Gde su binarnosti, tu su i esencijalizmi. Malo Šmit, malo Laklo, malo Irigare...i briše se međuprostor i međuvreme a sa njima, svi oni koji se ne svrstavaju i ne pripadaju binarnostima ili odbijaju birodnost. Takvo okrutno i bezobzirno nasilje moglo se, nimalo (ne)očekivano, uočiti na poslednjoj sesiji o transrodnim osobama.

Tema sesije je trebalo da bude transaktivizam ali, kako nam je saopštila diskusantkinja, sesija je prerasla u debatu. Iako nam nije saopštena tema debate, ispostavilo se, čitajući ono što nije izrečeno ili slušajući implicitno značenje, da je suštinski trebalo da se odluči da li su transžene žene i da li ih treba pustiti u feminizam ili u levicu, u oba ili nigde. Jedan od mladih levičara iz grupe Marx 21 je započeo prezentaciju konstatacijom da je levica u krizi. Bilo je teško pratiti i razumeti gusto tkanje njegovog izlaganja i, uopšte, shvatiti u čemu je problem. Ali su ostale neke izjave koje svedoče o nesrećnom savezu mladih levičara, ultra-desnog diskursa i TERF-a (trans-isključujuće feministkinje). Naime, u izlaganju su se mogle čuti opaske tipa „nauka je nauka“, „dva i dva su četiri“, „nema pogrešnog tela“, „zdravi muškarci i zdrave žene“, „biološke žene“. Nevidljivi ram samog izlaganja, ispostavilo se, bazirao se na odlučivanju da li su transrodne osobe normalne ili pataloške slike pravih žena.

Takav ram upućuju na to da je mlada levica danas ne samo preuzela rečnik desnice, skupa sa mrtvim metaforama iz viktorskijskog doba, već i da se udobno smestila u univerzitetski diskurs. Univerzitetski diskurs je diskurs pseudonauke i tehnologije, koji je postao dominantan i kojim sada i mladi levičari recikliraju i reprodukuju pozicije ultra-konzervativne vlade sa početka 21-og veka. Taj diskurs se oslanja na naturalizaciju, pozitivističku nauku, prostu i reduktivnu logiku, patologizaciju razlike i matematizaciju realnosti. Drugim rečima, anahrono ponavljanje mrtvih metafora i diskursa. Možda je u pitanju neznanje, ali anahronizam je svejedno ozbiljan simptom neožaljenog gubitka. Levica tako ostaje zaglavljena u ponavljanju opštih mesta i floskula iz mrtvog vremena. Ili, još gore, u odbijanju da ožali svoje trans i homofobije.

Ali odakle strah od transosoba? Koja se to fantazija provlači, koja se nesvesno uvukla u mlade levičarske krugove? Odakle strah od ne-binarnosti i

složenosti želje? Kako je moguće ne razumeti da postoje ljudi kojima se pol i rod ne poklapaju? Kako je moguće da se spektrum rodnih razlika i dalje svodi na muško/žensko, pri čemu se ne dozvoljavaju transgresije, prestupi? Kako je moguće ne razumeti patnju kojoj su izložene osobe rođene u telu koje ne osećaju sopstvenim? Kako je moguće da se odbija fluidnost roda i seksualnosti? Možda je bilo pametnije, umesto debate, pročitati neko svedočenje, pesmu ili pogledati film o transrodnim osoba.

### Šta nam je ne činiti?

Neskrivene frustracije iz prethodnog paragrafa hotomice treba da svedoče da mi je postalo muka da slušam takve gluposti i besmislice i odbijam da se sporim na tim osnovama. Ali zamislimo da smo pristale na opšta pravila debate: normalno ili patološko. S jedne strane, ne samo da ne bismo mogle da dovedemo u pitanje ram unutar koga se dešava debata nego bismo pristale da nas ti termini definišu. Jednom kada pristanemo na logiku ili/ili, pretpostavljamo da su granice, prelazi i pozicije nepropusne ili čak da su nezamislive. Možemo onda pomisliti da će nas odbijanje učešća u takvoj debati odvesti u političku paralizu, ali promislimo ozbiljnije posledice zauzimanja ikakvog stava u njoj. Već uzimanjem učešća i zazimanjem stava – odobravamo ram s kojim se ne slažemo. To signalizira određenu paralizu u trenutku u kojem se vrši moć, nemogućnost da se promene same osnove debate i teme koje bi postale mislive. Uistinu, radikalnija transformacija je u igri ako odbijemo, na primer, da svodimo pitanje transrodnosti na medicinski diskurs, ili kada odbijemo da dozvolimo da polje ljudskosti bude mereno prema binarnosti i normalnosti. Kako navodi Džudit Batler (Judith Butler), u kontekstu francuske debate o gej brakovima od pre nekoliko godina, a čije obrise možemo videti i u debati o transrodnosti, u oba slučaja, „polje ljudskosti postaje zatvoreno, i ako odlučimo da su to sporovi koje treba voditi, i znamo na čijoj smo strani, onda smo prihvatili epistemološko polje strukturirano fundamentalnim gubitkom, onim koji više ne možemo da imenujemo da bismo ga ožalili.“ (Butler 2004: 129) Život drugačijih ljudi, raznorodna seksualnost, srodstvo nesvodivo na nuklearnu porodicu, zajednica onih koji nemaju zajednicu, sve to postaje ne(z)misljivo u okviru odnosa koji takve norme konstituišu kao izgubljeni horizont radikalne politike.

Sušтина problema je nerazumevanje mladog levičara iz grupe Marx 21 da je prihvatanje drugačijih ramova i osnova za argumentovanu feminističku debatu, koja za cilj ima otvaranje mogućnosti življenja, proširivanje razumevanja, deljenje moći, odgovorno raspolaganje moći imenovanja i mogućnost savezništva sa najranjivijim i najmarginalizovanim grupama,

sama srž feminizma i njene politike i estetike, kao što bi trebalo da postane i norma balkanskog feminizma, ukoliko misli da ima budućnost. Možda nam ovaj melanholični brak sa nesretnom levicom i nije potreban, možda nas odvraća od važnijih i produktivnijih stvari. Razvod je ipak rezultat nepomirljivih razlika.

Tema feminističke debate ne bi smela da bude da li su transžene žene i da li im je mesto u feminizmu. Tema debate treba da bude na koji način uključiti i boriti se za najranjivije, najmarginalizovane? Kako se boriti da polje ljudskosti bude konstitutivno otvoreno? Kako se zalagati za one koje zakon ne priznaje ili ih patologizuje i kriminalizuje? Kako ponuditi argumente za depatologizaciju i dekriminalizaciju? Na kojim osnovama se dešava prepoznavanje jedne transrodne osobe? Šta imaju zajedničko jedna radnica i jedna transrodna osoba? U kakvom prostoru mogu da se sretnu i popiju zajedno čašu vina? Kako jedna drugoj mogu da pomognu? Kakva iskustva marginalizacije dele? Kako se zalagati da transrodne osobe postanu vidljivije i da budu jednake pred zakonom? Kako ubediti psihoanalitičare da ne „leče“ transrodnost i ne uklapaju transrodne osobe u heteronormativne matrice? Koje nenormativne narative transrodne osobe imaju na raspolaganju u balkanskoj regiji? Na koji način transrodnost eksplodira binarnost? Da li transrodnost može da postane emancipatorski horizont o kome govori Braun? Da li smo svi pomalo transrodni, ni tamo ni vamo? Šta „rade“ transrodne osobe tradicionalnom feminizmu, onom koji je i dalje zaglavljene u esencijalizmima i insistiranju na polnoj razlici?

## Šta nam je činiti?

Ovaj izlet u scenu sa Konferencije nas napokon dovodi do važnih odluka. Ukoliko balkanski feminizam pristane da vodi debatu koju nameću mladi levičari, preta mu melanholija i upadanje u zamke koje odvlače od razmišljanja, pokreta, i od teorije i od prakse. Opominjati na lekcije iz vrtića teorije, međutim, nije presudno važno. Važnija pitanja su da li balkanski feminizam može da ponudi neke odgovore, i uputi neke od onih novih izazova koje nam je Braun predložila, predložila nama, deci postukturalizma, deci radikalnih politika, deci marksističkih feministkinja, deci i nasledicama jugoslovenskih feministkinja?

Da li je moguće misliti balkanski feminizam kao metod i kao teoriju? Ne više kao mesto regresije, nemodernosti ili razočarenja, već kao mesto međuvremena i međuprostora na kome se susreću raznorodne metode, delanja, na kome se prelamaju sličnosti, a ne istosti i ne samo razlike? Ne kao mesto nostalgije, već kao mesto kritičkog žaljenja otvorenog ka budućnosti? Kao mesto novih formi života, prijateljstava nesvodivih na autentičnost



i ispravnost, kao prijateljstvo među jednakim i emancipovanim ženama i kvirovcima? Kojim jezikom, pisanjem i mišljenjem raspolažemo ne bi li smo počele takvu vrstu života? Pa da opet prodišemo, ovde, danas, na Balkanu, odbijajući proizvodnju nepotrebne melanholije...

### Literatura

Brown, Wendy (2003), „Women’s Studies Unbound: Revolution, Mourning, Politics“, *Parallax* 9 (2): 3-16..

Butler, Judith (2004), *Undoing Gender*, New York: Routledge.

Hemmings, Clare (2010), *Why Stories Matter: The Political Grammar of Feminist Theory*, Durham: Duke University Press.

